

# Kitap İncelemesi/ Book Review

*Şiiler*

**Heinz Halm, İstanbul: Runik Kitap, Haziran 2020, ss.110, Almandan Çev. Muhammet Mertek. ISBN: 978-605-06194-5-4**

**Değerlendiren: Kerem Türk\***

Şiilik, dünyada bir milyar yedi yüz milyon civarında olan Müslüman nüfusun yaklaşık yüzde on beşini oluştursa da, günümüz Ortadoğu siyasetinde adını çokça zikrettiren bir mezhep olarak öne çıkmaktadır. Zira Şiilik, genelle kıyasla düşük bir oranla temsil olursa da, İran'da yüzde doksan, Irak'ta yüzde altmış, Bahreyn, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri'nde yüzde otuz-yetmiş beş arası; Suudi Arabistan, Pakistan, Hindistan, Afganistan'da yüzde on beş-yirmi ve Azerbaycan'da ise nüfusun yüzde seksen beşini oluşturmaktadır. Bu bağlam din-siyaset ilişkisiyle de bütünleşince, Ortadoğu coğrafyasının ve siyasetinin anlaşılmasında Şiiliğin bilinmesi önemli hale gelmektedir. Erken Şii tarihi ve mezhepleri konusunda uzman Alman İslam Profesörü Heinz Halm'ın Muhammet Mertek tarafından dilimize çevrilen Şiiler eseri de, tarihsel bir yolculuğa çıkarak Şiilik inancının ontolojik ve epistemolojik bağlamını başarıyla okuyucuya sunmaktadır. Şiilik her ne kadar temel nitelikteki kısa eserlerden ciltlerce işlenen bir ontoloji ve epistemolojiye sahip olsa da, yazarın bu eseri Şiilik inancının temel parametrelerini kavramak ve konunun temel yönlerini edinmek isteyen okuyucular açısından inancın tarihsel gelişimine kapı aralayan akıcı bir başlangıç eseri niteliğindedir.

---

\* Araştırma Asistanı, TOBB ETÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü, kturk@etu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8296-9098.

Halm'ın Şiiler eseri beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yazar Şiilik inancının ontolojik gelişimini, İmamların mücadeleleri üzerinden ele alırken ikinci bölümde Şii törenlerinin tartışmalı ritüelleri olan zincirle dövme ve yas törenlerine odaklanmakta, üçüncü bölümde ise gaybetteki imamın temsilcileri olarak Şii dünyasında mollaların yükselişini incelemektedir. Dördüncü bölümde Şiiliğin siyasallaşan boyutunu İran İslam Devrimi üzerinden ele alan yazar son bölümde İran dışında yaşayan Şiilere dair bilgiler sunmaktadır. Yazar Şiilik inancını ele alırken Şiilik içindeki ayrışan Zeydiye, İsmailiye gibi mezheplere dair kısaca bilgi verse de kitabın ana eksenini On İki İmam Şiiliği üzerinden şekillendirmektedir.

On İki İmam başlıklı birinci bölümde yazar, Şiilik inancının kökenlerini irdeleyerek konunun ontolojik tüm arka planını okuyucuya sunmaktadır. Bu bağlamda yazar, Hz. Peygamberin veda haccı dönüşü Hz. Ali'nin imam olarak tayin edildiği iddialarıyla başlayarak Sünni ve Şii görüşleri arasındaki temel farklılıkları, tayin ve halifelerin kabulü üzerinden detaylandırmaktadır (s. 11-14). Peygamberin vefatının ardından Halifelerin göreve gelmesinin, Şii dünyası açısından Hz. Ali'nin İmamlığının gasp edilmesi olarak görülmesine dikkat çeken Halm, Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan kanlı çatışmalar ve nihayetinde Hz. Ali'nin şehit edilmesi neticesinde Şiiler tarafından ikinci İmam olarak kabul edilen Hz. Hasan dönemindeki gelişmeleri ele almaktadır. Yazar bu bölümde iki hadisenin Şii inancının temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır. Birincisi Hz. Hüseyin'in, babası Muaviye tarafından Halifeliği ilan edilen, Yezid'e biat etmeyince Kerbela'da öldürülmesidir (Muharrem'in onu, 10 Ekim 680). Üçüncü İmam Küfe halkı tarafından, Yezid'e karşı mücadele için çağrılmıştır, ancak Küfe halkından destek görmeyerek taraftarıyla Kerbela'da yalnız bırakılmış ve nitekim Yezid'e ait birliklerce öldürülmüştür (s. 16). Burada yazar, Şiiler için Kerbela'nın bir dönüm ve doğum noktası olduğunu, işkence edilen imamın tarafında olanlara ise ilahi bir kurtuluş planının vaad edildiğini ifade eder (s. 20). İkinci gelişme 684 "Tövbeciler Yürüyüşü" ise Şii dindarlığının kökenleri olarak vurgulanır. Buradaki tercümede "Tövbeciler Yürüşü" tercih edilse de esasında Türkçedeki doğru kullanım "Tevvâbin Hareket" veya "Tevvâbin Kıyamı" olmalıdır.

Halm, "Tevvâbin" hareketini, Küfe'deki Ali taraftarlarının, oğlu Hüseyin'i iktidara gelmesi için teşvik edip Irak'a davet edip sonra da onu utanç verici şekilde yüzüstü bırakmalarına ve Hüseyin'in Kerbela'da zor duruma düş-

tüğünde tek bir elin bile yardıma koşmamasıyla oluşan suçluluk duygusu üzerinden açıklamaktadır (s. 20). Yazar'a göre bu duygudan kurtulup tövbe kapısı arayan ve bu suçun ancak ölümle temizleneceğine inanan bir grup, Irak'taki Şiilere mektup göndererek onları topluca "kurban olma yürüyüşüne" çağırır. Daha sonra Suriye'ye doğru ölüm yürüyüşüne çıkan grup, Kerbela'ya vardıklarında siyaha boyanmış yüzleriyle gece boyu ağıtlar yakarak İmam Hüseyin'den af diler. Bu grubun çoğunluğunun daha sonra Yezid birlikleri tarafından öldürüldüğünü aktaran yazar, Kufe'deki Tevvâbin hareketinin böylelikle Şii İslam'ın kökenini oluşturduğunu, günümüze kadar devam eden muharremlerin de esas olarak matem töreninden ziyade, tövbe merasimleri olduğuna dikkat çekmektedir (s. 22). Yazar bu bölümde ayrıca imamların yaşantılarından kısa kesitler sunarak Şii İslam anlayışının nasıl muhalefete itilip siyasal alandan uzaklaştırıldığı, Kum türbesinin gelişimi, on ikinci imamın gaybeti, Şii inancındaki on dört masumu ve Mehdi'nin geri dönmesi konularını detaylandırmaktadır.

Zincirle Dövme Ritüeli ve Yas Töreni başlıklı ikinci bölümde Halm, aşura ritüelinin kökenlerini, Safeviler hâkimiyetinde İran'ın Şiileştirilmesi, mersiyeler, Muharrem'in on gününü, yas gösterisi, "sînezenler" ve "zincirzenler" konularını detaylandırmaktadır. Yazar bu bölümde Muharrem veya aşura ritüellerinin kökenini İslam öncesi ve dış rivayetlerde, bilhassa öldürülen ilkbahar tanrısı Temmuz (Adonis) veya İran mitolojisindeki kahraman Siyavuş üzerine söylenmiş oryantal ağıtlarda aranmasını eleştirerek, Orta Çağda Şiilik üzerindeki İran etkisinin az olduğu ve bu tesirin ilk kez on altıncı asırdan itibaren kendini tam olarak hissettirmeye başladığını vurgulamaktadır (s. 35). Muharrem törenlerinin en önemli parçası olan ağlamanın vücudu günahlardan temizlediği görüşünün Ortadoğu'daki farklı dinlerde izlerinin olduğunu ifade eden yazar, siyasi baskılar nedeniyle Şiiler arasında törenlerin uzun yıllar mümkün olmadığı, Kerbela'yı anma merasimlerinin ilk defa miladi 963 yılında Bağdat'ta yapılabildiğine dikkatleri çekmektedir. Bu imkân da İran kökenli bir Şii aile olan Büveyhilerin bölgedeki hâkimiyeti ele geçirmesi ile mümkün olabilmektedir. Yazar bu dönemin Şii ritüellerinin, fıkhi ve edebiyatının gelişimi açısından Şii tarihinde önemli bir yer tuttuğunu ifade etmektedir. Safevi hükümdarı Şah İsmail'in Şii mezhebini Safevi Devleti'nin resmi dini ilan etmesiyle Şiilerin ikinci kez siyaset sahnesine döndüğüne dikkat çeken yazar, bu dönemden itibaren yayılan yas törenlerinin ilk Pehlevi hükümdarı Rıza Şah tarafından yasaklanmasıyla büyük bir darbe aldığını ifade eder (s. 43). Ya-

zar ayrıca kanlı ritüeller olarak ifade ettiği göğüs dövmenin ve zincirle kendine vurmanın Muharrem'in ilk on gününün son üç gününe özgü olduğunu, bir kısım Şii âlimlerin ise birçok defa fetvalarla kendini zincirle dövmeye itiraz ettiğini, bunu sapkınlık olarak gördüklerini ve bid'at olarak ilan ettiklerini belirtmektedir (s. 46). Bu bölümde çeviride hatalı olarak tarihi bir hadise olan "aşura" yerine bir yemek çeşidi olan "aşure" ifadesi kullanılmaktadır. Oysa doğru ifade aşura olması gerekmektedir.

Mollaların İslam'ı başlıklı üçüncü bölümde Halm, gaybetteki imamın yokluğu esnasında imamın makamını temsil eden mollaların Şii dünyası içerisinde nasıl gelişmeye başladığını açıklamaktadır. Yazar, Şii fikhının prensipleri, Şii inancında temel kabul edilen dört kitabı, içtihat anlayışının gelişim serüvenini, on altıncı asırda Şii ruhban grubunun oluşmasını, Usuli ve Ahbari rekabetini ve son olarak merci-i taklid makamının gelişimini bu bölümde ele almaktadır. Şii teorisine göre gaybetteki imam, Peygamber soyundan bir halife ve dünyada Allah'ın muradına uygun düzenin garantörü olarak yeryüzündeki tek meşru hâkimdir. Ondan yetki almayan her otorite ve güç gasp olarak değerlendirilir. Ancak Şiilere göre gaybetteki imam ardında bir elçi bırakmadığı gibi kendiyile irtibata geçtiğini iddia eden birinin yalancı olduğuna dair bir mektup bıraktı. Bu görüşün Şiiler için prensipte her hâkimiyetin gasp, her iktidarın zorba olmasını beraberinde getirdiğini vurgulayan Halm, fakat imamın yokluğunda -namaz ve cuma hutbesi gibi- dini vazifelerin nasıl yerine getirileceği, vergi işinin nasıl yapılacağı, zekat veya İmamın payı olarak ifade edilen 'beşte bir'in (humus) kime verileceği, dul ve yetimlerle kimin ilgileneceği sorunlarının ulema/molla merciliğini ortaya çıkardığını belirtir (s. 50). Bu sorunlarla ilgili zamanla farklı yaklaşımların ortaya çıktığı yazar tarafından vurgulanırken, din-siyaset ilişkisinin ise, onuncu yüzyılda ilk defa Şii bir hükümetin ortaya çıkmasıyla ulemanın devlet erkânına olan bakışına bağlı olarak değişime uğradığına dikkat çekilmektedir. Yazar, Şii Büveyhi iktidarındaki onuncu ve on birinci asırlarda, On İki İmam Şiiliğinin ilahiyat ve fıkıh alanlarındaki temel eserlerin ortaya çıktığını belirtirken, Şii Mollaların içtihat yoluyla topluma ve siyasete nasıl tesir ettiklerini açıklamaktadır. Halm, Orta Çağ Şii ulemasının gerçekten ruhanilere dönüşmesini, ilk kez on altıncı asırda İran'da başlayıp yirminci asırda tamamlanan bir sürecin sonucu olarak okumaktadır. Usuliler ve Ahbâriler üzerinden ekoller arası akılcı ve fundemantalist ekollerin mücadelesine yer veren yazar, on dokuzuncu asırda akıl yürütmeye fikhi hükümler vermeyi temsil eden Usûli Ekolün bütün

Şii akımlar içerisinde fundamentalist ekolü temsil eden Ahbâriler karşısında nihai bir başarı sağladığını vurgulamaktadır (s. 69). Yazar son olarak On İki İmam Şiileri tarafından merci-i taklid makamının ilk gelişimini on dokuzuncu yıllara götürmektedir.

Devrimci Şi'a başlıklı dördüncü bölümde yazar, Şiiliğin, İran temelli, Batılılaşmaya karşı üstlendiği mücadeleyi, Şii ilim havzası içinde Kum'un Yükselişi, Şii devrim ideolojisinin gelişimini Humeyni ve 'Velayet-i Fakih' teorisi üzerinden incelemektedir. Yazar bu bölümde, esasında Kaçar döneminden İslam Cumhuriyeti'ne Şiiliğin İran'daki dönüşümünü incelemektedir. Ayetullah Şirazi örneğinde ulemanın Şah'ın iktidarını nasıl sınırlandırdığı ve İran'daki pazar esnafının da mobilizasyonu ile batı karşıtı gelişmeleri nasıl ateşlediğine dikkat çekilmektedir. Yazar devrim ideolojisiyle Şiiliğin devrimci (protest) bir role büründüğüne dikkat çekerken esasında Şiiliğin kendi içinde devrimci olmadığı, asırlar boyunca acı ve sabır idealini önemseydiği ve bu nedenle Şii prototipinin ayaklanıp isyan eden değil, sessizce sabreden şehit olduğunu vurgulamaktadır (s. 79). Yazar devrimlerin dini sebepleri yoktur, ekonomik, sosyal ve siyasi krizlerden kaynaklanır düşüncesi üzerinden Humeyni ve Velayet-i Fakih teorisinin gelişimi ve 1979 Devri sonrası İran'da nasıl uygulandığını özetlemektedir.

İran Dışındaki Şiiler başlıklı beşinci bölümde Halm, Azerbeycan, Lübnan, Yemen, Hindistan-Pakistan ve Irak'taki Şii gruplar hakkında özet bilgi sunmaktadır. Yemen dışında diğer ülkelerdeki Şii gruplar esasında On İki İmam Şiiliğini benimserken Yemen'deki grup Zeydi Şiilerdir. Yazar, Zeydilerin İmami Şiilerden büyük farklılıklar gösterdiğini, adını İmami Şiilerin dördüncü imamının oğlu Zeyd'ten aldığını, Şiiliğin bu mezhebine göre Ali soyundan gelen herhangi birinin siyasi ve askeri olarak başarılı olduğu takdirde imamet hakkına sahip olabildiğini ifade etmektedir (s. 97). Ayrıca Zeydiler İmamilerden farklı olarak halifeleri meşru görmektedir.

Çalışma genel olarak değerlendirildiğinde, yüz sayfalık özet yapısına rağmen Şiilik inancının, On İki İmam Şiiliği, tüm ontolojik ve epistemolojik bağlamını okuyucuya başarılı şekilde tanıtmaktadır. Çeviri nedeniyle zaman zaman eserlerde dil ve anlam karışıklığı görülebilmektedir. Bu çalışmada ise "Tevvâbin Hareket" ve "aşura" yerine hatalı olarak "Tövbeciler Yürüyüşü" ve "aşure" çevirisi kullanılması dışında iyi bir çeviri ve düzenleme sürecinin gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Ancak yazar, çalışmasında kaynakça ve indekse yer verirken metin içerisinde kaynak,

dipnot atfı yapmamaktadır. Bununla birlikte çalışma, Ortadoğu siyasetinde Şiiliğin kilit önemini anlamak isteyen, Şiilik inancının tarihsel süreciyle nasıl bir evrim geçirdiğini merak eden okuyucu açısından başarılı bir başlangıç eseri niteliğindedir.